

Методика визначення зовнішньоекономічної безпеки України

Вагомою складовою економічної безпеки України є її зовнішньоекономічна безпека. В умовах посилення інтеграції економіки України у світову економічну систему питання зовнішньоекономічної безпеки набувають все більшої ваги.

Зовнішньоекономічна безпека полягає у здатності держави забезпечувати всебічний динамічний розвиток національного господарства, нагальні потреби у критичному імпорті, сприятливі показники макроекономічних балансових агрегатів, перш за все загального платіжного балансу, бюджетного балансу, а також зовнішньоторговельного балансу в довгостроковій перспективі, що є передумовою стабільності національного валютного ринку, стійкості гривні.¹

У сучасній літературі для визначення рівня зовнішньоекономічної безпеки виділяють близько двох десятків індикаторів, але досі для них не вироблено критичних значень. В свій час академік Л.А. Абалкін зазначив, що наближення до гранично допустимої величини відповідних індикаторів свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а їх перевищення – про вступ суспільства у зону нестабільності і соціальних конфліктів, тобто про реальний підрив економічної безпеки².

Україні в зовнішньоекономічній діяльності необхідно враховувати сильну залежність від Росії, насамперед в поставках енергоносіїв. Внаслідок слабкої диверсифікації торговельних стосунків, для України не можуть бути залучені ті ж самі індикатори та показники, які використовуються для інших країн світу. Тому актуальною задачею є вивчення того, які з показників

---

¹ Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.

² Абалкін Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 68-71.

реально визначають стан національної економіки, які показують її наближення до кризи.

На теперішній час існує широкий спектр показників зовнішньоекономічної безпеки. Серед них варто виділити наступні.

1. Коефіцієнт відкритості національної економіки, тобто відношення обсягу зовнішньої торгівлі (експорту та імпорту) до ВВП. Як не дивно, в результаті побудови ринкової економіки відкритого типу, національна економіка за останні роки стає більш закритою. Зокрема, якщо на початок 1997 року цей коефіцієнт складав 0,492 (табл. 1), то, поступово знижуючись, на кінець 2000 року його значення становило 0,367. У третьому кварталі 1999 року цей коефіцієнт досягнув найнижчого значення за останні чотири роки – 0,274. В той же час, якщо обрахувати цей коефіцієнт без врахування торговельних операцій з Російською Федерацією, то за чотири роки він зріс з 0,428 на початку 1997 року до 0,759 на кінець 2000 року. Це свідчить про те, що Україна значно диверсифікувала свою торгівлю.
2. Коефіцієнт покриття імпорту експортом. Цей коефіцієнт поступово зростав протягом останніх чотирьох років з 0,865 на початку 1997 року до 1,034 на кінець 2000 року (табл. 1). Слід відмітити позитивну тенденцію двох останніх років: коефіцієнт в цілому не менший за одиницю.
3. Відношення обсягу експорту до ВВП. Цей показник визначає експортну залежність національної економіки. Слід констатувати, що така залежність значно посилюється. Ще на початок 1997 року даний коефіцієнт становив 0,486 (табл. 1). Структурна зміна відбулася після світової фінансової кризи 1998 року, після якої цей індикатор зростав, досягнувши на початок 2000 року 0,761. Хоча протягом 2000 року коефіцієнт трохи зменшився. Якщо ж розглядати цей коефіцієнт без врахування експорту товарів до Росії, то його зростання відбувалося з 0,378 у 1997 році до 0,642 у 2000 році. Таке високе значення коефіцієнту

свідчить про значну вразливість національної економіки до зовнішніх подій.

4. Відношення обсягу імпорту до ВВП. Завдяки цьому показнику визначається залежність національної економіки від інших країн. Для України доцільно виділити два періоди зміни цього показника: до кризи 1998 року і після неї. Спочатку даний індикатор спадав з 0,541 на початок 1997 року до 0,451 у третьому кварталі 1998 року (табл. 1). Після цього відбулося його підвищення до рівня 0,621 на кінець 2000 року. Лівову частку українського імпорту складають енергоносії з Росії, тому підрахунок коефіцієнта без імпорту товарів з Росії здатен показати залежність України від світового господарства. Це значення поступово зростало протягом останніх чотирьох років з 0,050 до 0,117. Поки що не можна говорити про сильну залежність національної економіки від неросійського імпорту, проте тенденція зростання має застерегти уряд від занадто сильного сприяння імпортерам продукції.
5. Сальдо зовнішньоторговельної діяльності. Цей показник покращується кожного року. Якщо у 1997 році від'ємне сальдо становило близько 1,5 млрд. дол. США, то починаючи з 2000 року сальдо є додатнім.
6. Частка іноземних інвестицій у ВВП. Для України залишається проблемою залучення іноземних інвестицій. Хоча в цілому спостерігається зростання даного показника, його рівень залишається надзвичайно малим: на початок 1997 року лише 0,9% ВВП склали квартальні іноземні інвестиції, а на кінець 2000 року – 1,6% (табл. 1). Не приходиться ще говорити про економічну небезпеку чи залежність від такого обсягу інвестицій. Проте слід заздалегідь встановити, який саме рівень інвестицій буде економічною загрозою і розробити чітку політику недосягнення критичної межі.
7. Відношення суми виплат та основної частини зовнішнього боргу до ВВП. Для України цей показник є одним з найважливіших. Протягом 1997-1999 років спостерігалось значне зростання боргу, і на перший квартал 2000

року даний індикатор дорівнював 1,822 (табл. 1). У 2000 році відбулося зниження до 1,253. Але таке значення більше, ніж у 2 рази перевищує рекомендоване для країн Європейського Союзу, а тому становить реальну економічну небезпеку.

8. Відношення суми виплат та основної частини зовнішнього боргу до експорту товарів. До 1999 року відбувалося значне зростання цього показника за рахунок значних зовнішніх запозичень. Досягнувши на початку 1999 року критичного значення 3,164, почалося зменшення індикатора до 1,952 в кінці 2000 року (табл. 1). Однак слід зазначити, що такий показник є надзвичайно високим у світовій практиці, а тому необхідно прийняти заходи для зменшення боргу і збільшення експорту.
9. Товарна структура експорту та імпорту. Хоча цей показник неможливо виразити однозначно через чисельні характеристики, він залишається дуже важливим при аналізі можливих зовнішньоекономічних загроз. На жаль, протягом останніх років ситуація зі структурою експорту та імпорту в цілому не покращується. Основою українського експорту залишаються чорні й кольорові метали та вироби з них (в середньому 40% всього експорту), причому для країн, що не входять до складу СНД, цей показник становить більше 50%. Це означає, що Україна залишається і в найближчому майбутньому буде залишатися сировинною країною з вкрай вразливою економікою. Справді, достатньо декілька антидемпінгових компаній для підриву всього експорту, а значить і ВВП України, оскільки 64% ВВП становить експорт. В той же час знижується частка виробничих галузей. Наприклад, частка машин та устаткування впала з 13,1% на початку 1998 року до 11,0% у кінці 2000 року. Частка інших товарів коливалася, а не так значно, щоб визначити якійсь тенденції. Основною складовою імпорту залишається продукція паливно-енергетичного комплексу: більше 40% всього імпорту. Слід зазначити, що більшу частину енергоносіїв складає критичний імпорт, тому вразливість національної економіки є надзвичайно високою.

10. Ефективний валютний курс національної валюти. Цей показник розраховується з 1997 року.^{3,4} За результатами аналізу спочатку гривня була переоцінена на 6-10%, потім поступово ця переоцінка нівелювалася, а в 1998 році відбулося її значне знецінення (табл. 1). У першому кварталі 1998 року ефективний курс гривні впав на 5%, у другому кварталі майже не змінився, але відбулося значне здешевлення національної валюти у третьому кварталі. При більш детальному дослідженні цього процесу можна констатувати, що з одного боку, гривня подешевшала на 41% відносно валют основних торгових партнерів, які не входять до СНД; з іншого боку, гривня стала дорожчою на 66% відносно російського рубля. Саме ці дві протилежні тенденції не дозволили Україні визначитися з курсом національної валюти. Після фінансової кризи 1998 року заходи Національного банку України дозволили дещо стабілізувати ситуацію. Ефективний курс гривні зріс по відношенню до третього кварталу 1998 року. Оскільки криза по-різному вплинула на країни світу, то це зростання було неоднаковим. По відношенню до країн світу ефективний курс зріс на 16-19%. В той же час він майже не змінився по відношенню до країн за виключенням Російської Федерації та Білорусі, що пояснюється неповним подоланням кризових явищ у даних країнах. Це можна пояснити тим, що в цих країнах ще не повністю подолали кризові явища. У першому кварталі 1999 року ефективний курс майже не змінився по відношенню до кінця 1998 року, але виявлено, що з третього кварталу 1998 року по перший квартал 1999 року включно значно зменшувалось зростання індексу по торгівлі з Російською Федерацією. Це призвело до того, що вже у другому кварталі 1999 року ефективний курс по торгівлі з Російською Федерацією зменшився, хоча і незначно – 0,4%. А в третьому та четвертому кварталах 1999 року цей показник знову впав майже на 10%. У 2000 році

---

³ Черняк О.І., Ставицький А.В. “Визначення оптимально ефективного валютного курсу для зовнішньоторговельної діяльності // Банківська справа. – 1997. – №6. – С.51-53.

⁴ Хімич Т.В., Ставицький А.В. Індексний аналіз обмінного курсу гривні та зовнішньої торгівлі України // Вісник Національного Банку України. – 1999. – №4. – С. 11-14.

спостерігалася стабільність індексу протягом всіх кварталів, при цьому варто відмітити позитивні зрушення: падіння змінилося рівновагою. Індекси, розраховані по країнах далекого зарубіжжя, є вищими за індекси, які розраховані по країнах СНД, що зумовлено позитивним сальдо у торгівлі з країнами далекого зарубіжжя, а також стабільністю їх валют. В порівнянні з початком 1997 року в кінці 2000 року ефективний курс гривні за даними по всіх країнах зріс на 22,8%, проте за даними по країнах далекого зарубіжжя гривня знецінилася на 42%, що є досить тривожним показником.

11. Інші показники. Серед інших показників варто відмітити тенденцію до збільшення частки товарів у загальному експорті з 0,743 до 0,814 та зменшенні частки товарів у загальному імпорті з 0,908 до 0,811 (табл. 1).

Таким чином, можна побачити, що показники зовнішньоекономічної безпеки країни постійно змінюються, а тому необхідно проводити за ними постійний моніторинг.

Для більш детального аналізу наведених показників необхідно привести їх до однакової бази. Рівень показників на 1.01.1997 був прийнятий за 1, а далі розраховувався поточний індекс відповідного коефіцієнта (табл. 2).

Проведений аналіз показав, що найбільше значення індексів на кінець 2000 року отримано для імпорту з усіх країн, крім Росії – 2,366. Стан боргу по відношенню до ВВП майже у 1,5 рази гірший, ніж у 1997 році. У 1,7 разів збільшився експорт в усі країни, крім Росії. Постійно зменшується частка товарів в імпорті – на 11% у порівнянні з 1997 роком. На 25% національна економіка стала менш відкритою, ніж у 1997 році.

Детальний аналіз кожного з показників дозволяє знайти причини змін в економіці країни. Проте бажано виділити один, який би дозволив принаймні приблизно визначати стан національної економіки. На нашу думку, таким індикатором може стати новий показник, який би обраховувався як зважене середнє вищерозглянутих коефіцієнтів. Експертним шляхом були визначені важелі для всіх показників (табл. 3). Завдяки цьому утворено новий показник

зовнішньоекономічної безпеки (рис. 1). Як видно, тенденції української зовнішньоекономічної безпеки у 1997 році були позитивними: показник зріс на 30,7%. У 1998 році та першому кварталі 1999 року відбулося значне падіння показника безпеки. Зокрема, в першому кварталі 1998 року він дорівнював лише 82,9% рівня 1997 року. Найглибше падіння рівня економічної безпеки відбулося у першому кварталі 1999 року, сягнувши рівня 29,1% рівня початку 1997 року. Повернення до рівня 1997 року відбулося лише у першому кварталі 2000 року. Протягом 2000 року даний показник зростає, досягнувши максимуму 142,7% у третьому кварталі 2000 року. На жаль, в кінці 2000 року цей показник трохи зменшився – 136,1% від рівня на початок 1997 року.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Для визначення рівня зовнішньоекономічної безпеки України необхідно використовувати систему основних показників, серед яких найважливішими є: коефіцієнт відкритості національної економіки, коефіцієнт покриття імпорту експортом, відношення обсягу експорту до ВВП, відношення суми виплат та основної частини зовнішнього боргу до ВВП, відношення суми виплат та основної частини зовнішнього боргу до експорту товарів, ефективний валютний курс національної валюти.
2. У роботі запропоновано новий загальний показник зовнішньоекономічної безпеки, який обраховується методом зваженого середнього на основі значень відомих показників та експертних оцінок.
3. Визначено найбільш вразливі елементи зовнішньоекономічної безпеки на теперішній час: значне переважає металургійної промисловості в експорті товарів та значна енергетична залежність України, великий зовнішній борг, недиверсифікованість експортних операцій.
4. На думку авторів, необхідно продовжити дослідження, поєднуючи здобуті результати з іншими показниками економічної, політичної безпеки країни.

Таблиця 1. Показники зовнішньоекономічної безпеки

	1997 Q1	1997 Q2	1997 Q3	1997 Q4	1998 Q1	1998 Q2	1998 Q3	1998 Q4	1999 Q1	1999 Q2	1999 Q3	1999 Q4	2000 Q1	2000 Q2	2000 Q3	2000 Q4
Відношення експорту без Росії до ВВП	0,378	0,358	0,345	0,348	0,352	0,362	0,351	0,436	0,457	0,624	0,459	0,518	0,613	0,564	0,654	0,642
Відношення експорту товарів до загального експорту	0,743	0,765	0,758	0,762	0,779	0,793	0,765	0,770	0,739	0,801	0,770	0,774	0,793	0,799	0,812	0,814
Відношення зовнішнього боргу до ВВП	0,867	0,770	0,749	0,757	1,003	1,008	1,096	1,360	1,649	1,805	1,721	1,699	1,822	1,574	1,300	1,253
Відношення зовнішнього боргу до експорту	1,853	1,764	1,781	1,781	2,386	2,254	2,644	2,654	3,164	2,564	3,121	2,759	2,394	2,292	1,988	1,952
Відношення імпорту без Росії до ВВП	0,050	0,044	0,050	0,050	0,065	0,068	0,064	0,059	0,066	0,077	0,095	0,083	0,098	0,114	0,110	0,117
Відношення імпорту товарів до загального імпорту	0,908	0,905	0,886	0,887	0,867	0,856	0,857	0,881	0,879	0,840	0,806	0,867	0,872	0,816	0,799	0,811
Відношення іноземних інвестицій до ВВП	0,009	0,009	0,011	0,019	0,015	0,026	0,015	0,019	0,005	0,018	0,025	0,020	0,021	0,031	0,017	0,016
Відношення обсягу експорту до ВВП	0,468	0,436	0,420	0,425	0,421	0,447	0,415	0,512	0,521	0,704	0,551	0,616	0,761	0,687	0,654	0,642
Відношення обсягу загальної торгівлі до ВВП	0,492	0,445	0,376	0,395	0,461	0,412	0,307	0,329	0,366	0,352	0,274	0,340	0,434	0,363	0,307	0,367
Відношення обсягу імпорту до ВВП	0,541	0,467	0,440	0,440	0,489	0,472	0,451	0,496	0,543	0,479	0,488	0,622	0,767	0,621	0,547	0,621
Відношення обсягу торгівлі без Росії до ВВП	0,428	0,403	0,395	0,398	0,417	0,430	0,415	0,496	0,523	0,701	0,554	0,601	0,711	0,678	0,764	0,759
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	0,865	0,934	0,954	0,965	0,860	0,948	0,919	1,033	0,959	1,470	1,129	0,991	0,993	1,107	1,194	1,034
Показник ефективного курсу	1,076	1,094	1,126	1,142	1,097	1,098	1,124	1,317	1,305	1,353	1,228	1,164	1,174	1,190	1,235	1,228

Таблиця 2. Індекси показників зовнішньоекономічної безпеки (1.01.1997=1)

	1997 Q1	1997 Q2	1997 Q3	1997 Q4	1998 Q1	1998 Q2	1998 Q3	1998 Q4	1999 Q1	1999 Q2	1999 Q3	1999 Q4	2000 Q1	2000 Q2	2000 Q3	2000 Q4
Відношення експорту без Росії до ВВП	1,000	0,948	0,911	0,921	0,930	0,958	0,928	1,154	1,209	1,651	1,215	1,370	1,622	1,492	1,729	1,698
Відношення експорту товарів до загального експорту	1,000	1,030	1,019	1,025	1,048	1,067	1,029	1,036	0,994	1,077	1,036	1,040	1,067	1,075	1,092	1,095
Відношення зовнішнього боргу до ВВП	1,000	0,887	0,863	0,873	1,157	1,163	1,264	1,569	1,901	2,082	1,985	1,960	2,101	1,816	1,499	1,445
Відношення зовнішнього боргу до експорту	1,000	0,952	0,961	0,961	1,288	1,217	1,427	1,433	1,707	1,384	1,685	1,489	1,292	1,237	1,073	1,054
Відношення імпорту без Росії до ВВП	1,000	0,895	1,018	1,008	1,314	1,372	1,298	1,196	1,323	1,547	1,912	1,672	1,980	2,307	2,224	2,366
Відношення імпорту товарів до загального імпорту	1,000	0,996	0,975	0,976	0,954	0,942	0,944	0,969	0,968	0,925	0,887	0,954	0,960	0,898	0,879	0,893
Відношення іноземних інвестицій до ВВП	1,000	0,996	1,185	1,983	1,537	2,758	1,636	2,039	0,568	1,892	2,622	2,063	2,215	3,265	1,790	1,662
Відношення обсягу експорту до ВВП	1,000	0,932	0,898	0,908	0,899	0,956	0,886	1,095	1,113	1,505	1,178	1,316	1,626	1,468	1,397	1,371
Відношення обсягу загальної торгівлі до ВВП	1,000	0,905	0,765	0,804	0,937	0,838	0,624	0,670	0,744	0,715	0,557	0,692	0,882	0,739	0,625	0,747
Відношення обсягу імпорту до ВВП	1,000	0,863	0,814	0,814	0,904	0,872	0,833	0,916	1,004	0,885	0,903	1,149	1,417	1,147	1,012	1,147
Відношення обсягу торгівлі без Росії до ВВП	1,000	0,942	0,924	0,931	0,974	1,006	0,971	1,159	1,223	1,639	1,296	1,405	1,663	1,587	1,787	1,775
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	1,000	1,080	1,103	1,116	0,994	1,096	1,063	1,195	1,109	1,700	1,305	1,145	1,148	1,279	1,381	1,195
Показник ефективного курсу	1,000	1,017	1,047	1,062	1,020	1,020	1,045	1,225	1,213	1,258	1,141	1,082	1,091	1,106	1,149	1,141

Таблиця 3. Оцінка важливості показників

	Оцінка важливості показника	Вага показника
Відношення експорту без Росії до ВВП	10	0,244
Відношення експорту товарів до загального експорту	-2	-0,049
Відношення зовнішнього боргу до ВВП	-25	-0,610
Відношення зовнішнього боргу до експорту	-15	-0,366
Відношення імпорту без Росії до ВВП	-5	-0,122
Відношення імпорту товарів до загального імпорту	-2	-0,049
Відношення іноземних інвестицій до ВВП	10	0,244
Відношення обсягу експорту до ВВП	15	0,366
Відношення обсягу загальної торгівлі до ВВП	10	0,244
Відношення обсягу імпорту до ВВП	-5	-0,122
Відношення обсягу торгівлі без Росії до ВВП	15	0,366
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	20	0,488
Показник ефективного курсу	15	0,366

Рис. 1. Динаміка загального показника зовнішньоекономічної безпеки України за 1997-2000 роки (1.01.1997 = 1)

